

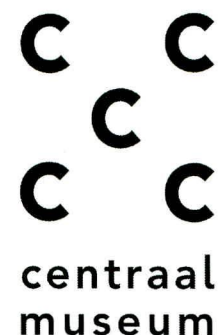
De *Kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos* is een reconstructie van de oude memorietafel die rond 1540 werd geschilderd. Het schilderij is in of vlak voor 1624 geschilderd in opdracht van Mr. Adriaen Ploos, die het gebruikte als bewijsstuk voor zijn afstamming uit het geslacht Van Amstel van Mijnden. Hoewel uit de 17de-eeuwse kopie en de beschrijving van de drie rechtsgeleerden uit 1630 in grote lijnen bekend is hoe de originele memorietafel eruit heeft gezien, blijft het precieze uiterlijk ervan onduidelijk. Zo staat in de beschrijving dat de familiewapens niet op het schilderij zelf, maar op de lijst waren aangebracht en bevond de tekst zich mogelijk op een predella (in de tekst wordt gesproken van de 'voet' van het schilderij). Het is bovendien niet bekend hoe de centrale voorstelling met de kruisiging eruit heeft gezien. Is Hendrick ter Brugghens origineel uit New York eveneens in opdracht van Mr. Adriaen Ploos vervaardigd, en heeft hij diens compositie vervolgens door een anonieme schilder in de reconstructie laten opnemen? En zo ja, baseerde Ter Brugghen zich op de originele memorietafel en verklaart dat het ouderwetse karakter van de compositie?

Op een 17de-eeuwse aquarel (te zien in de vitrine) lijkt dezelfde memorietafel te zijn weergegeven. Er zijn echter belangrijke verschillen met de geschilderde kopie. De schildering heeft een liggend formaat en bovendien is een tweetal knielende mannen toegevoegd. Van deze figuren zijn alleen de gezichten, de handen en de helmen die tegen de voet van het kruis liggen ingekleurd. De aquarel maakt deel uit van een boek uit 1641 waarin alle belangrijke notariële afschriften van de bewijsstukken zijn gekopieerd, die betrekking hebben op de erkenning van de bloedverwantschap van het geslacht Ploos met het geslacht Van Amstel van Mijnden. Het boek is samengesteld door Gerard, de oudste zoon van Adriaen, die toegelaten wilde worden tot de Edelen en Ridderschap van Utrecht. Misschien is de aquarel het ontwerp voor een nieuwe memorietafel, waarin Gerard zichzelf en ook zijn vader wilde afbeelden?

Op een schilderij dat rond 1800 werd vervaardigd zijn de stichters opnieuw afgebeeld, maar nu zonder kruisiging. Ook dit schilderij moet in opdracht van een lid uit de familie zijn vervaardigd. Want dat de afstamming van de familie eeuwenlang een rol heeft gespeeld, blijkt uit de serie documentenboeken die bewaard zijn gebleven, en waarin steeds weer opnieuw alle bewijsstukken zijn gekopieerd. Er zijn boeken uit 1641 en 1660 (te zien in de vitrine), twee uit 1738, en de vijfde en laatste dateert uit 1864 (te zien in de vitrine). In dat jaar werd bij Koninklijk Besluit erkent dat de familie Ploos, al dan niet via een verwantschap met de Heren van Amstel, tot de adel van het land heeft behoord.

Stichting Victor IV: 'De kruisiging met leden van
de familie van Adriaen Willemsz. Ploos'
naar Hendrick ter Brugghen, 1624?

3 september 2005 – 8 januari 2006

Dit vouwblad wordt u aangeboden door de Stichting Victor Heiloo

De opdrachtgever: Adriaen Gerritsz. Ploos (1585-1639)

Op het schilderij van Willem Cornelisz. Duyster is een elegant, feestend gezelschap afgebeeld. Links speelt een groepje muzikanten luit, cello en fluit en in het midden van de ruimte wordt gedanst. Rechts op de voorgrond zit een echtpaar, dat vanouds wordt geïdentificeerd als Adriaen Ploos en Agnes van Bijler. Misschien is het schilderij een herinnering aan het huwelijksfeest van broer Johan Ploos met Catharina van Westreenen in 1624, maar het is ook mogelijk dat een andere gebeurtenis is uitgebeeld, waarvan Adriaen en Agnes samen met hun oudste zoon Gerard getuige zijn geweest.

Adriaen is het derde kind van Gerrit Willemsz. Ploos en Catharina van Leeuwen. Terwijl zijn vader in het Utrechtse een politieke loopbaan combineert met het brouwerschap, kiest Adriaen voor de landelijke politiek. Na een studie filosofie en rechten aan de Leidse universiteit, wordt hij benoemd tot advocaat voor het Provinciaal Hof van Utrecht. Tal van invloedrijke functies en politieke benoemingen volgen. Zo doet hij 1610 zijn intrede in het Eerste Lid van de Staten van Utrecht. In 1618 wordt hij afgevaardigd naar de Staten-Generaal. In deze tijd begint ook het proces tegen Johan van Oldenbarnevelt. Adriaen Ploos is één van de 24 rechters die uiteindelijk diens doodvonnis uitspreken. In zijn satire op de berechting van Van Oldenbarnevelt beeldt Cornelis Saftleven de landsadvocaat af die op een bankje zittend wordt omringd door zijn rechters die de gedaante hebben aangenomen van verschillende soorten dieren. Het grote aanzien van Adriaen Ploos blijkt onder meer uit zijn verheffing in de Franse adelstand (1621) en benoeming tot ridder in de Orde van St. Michiel (1629). Hij is vertrouweling van prins Maurits en prins Frederik Hendrik. Hij overlijdt in 1639 en wordt in de Utrechtse Dom begraven.

Uit tal van documenten blijkt dat Adriaen Ploos vanaf het begin van de jaren twintig van de 17de eeuw bezig is met het verzamelen van gegevens om zijn aanspraak op een adellijke afkomst kracht bij te zetten. Met de bewijsstukken wil hij bloedverwantschap aantonen tussen zijn familie en die van Van Amstel van Mijnden. In 1634 heeft zijn poging resultaat. Prins Frederik Hendrik erkent Adriaen Ploos als edelman ten behoeve van het jachtrecht. Op 22 maart 1636 wordt de bloedverwantschap met het geslacht van Amstel van Mijnden formeel erkend door Frederik Hendrik. Vanaf dat moment wordt door Adriaen en zijn familie de naam Ploos van Amstel aangenomen. De opdracht tot het kopiëren van de 16de-eeuwse memorietafel met daarop het wapen Van Amstel van Mijnden en de oorkonde uit 1630 (te zien in de vitrine), waarin de drie rechtsgeleerden het bestaan van deze memorietafel met daarop de tekst en familiewapens bevestigen, maken onderdeel uit van de bewijsvoering.

Op zoek naar een verklaring

Op de *Kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos* is de stichter van het schilderij afgebeeld, samen met zijn echtgenote en een aantal van hun kinderen. Uit de tekst op de banderol blijken hun identiteit en sterfdatum. Aan de linkerzijde van het kruis knielen Adriaen Willemsz. Ploos, gestorven op 22 juli 1540 en zijn zoon Gerrit Adriaensz. Ploos, die op 31 december 1539 overleed. Aan de rechterzijde zien we Nelle (Cornelia) van Woerden van Vliet, de echtgenote van Adriaen Willemsz. Ploos, gestorven op 14 oktober 1515, en de drie dochters van het echtpaar, die in de tekst niet worden genoemd. Uit genealogisch onderzoek is bekend dat zij Anna, Alith en Wilhelmina heten. Ter weerszijden van de banderol zijn de familiewapens afgebeeld: Van Amstel van Mijnden (links) en Van Woerden van Vliet (rechts).

De tekst typeert het schilderij als een memorietafel, geschilderd ter nagedachtenis van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos, in zijn leven schout van Loosdrecht. Op basis van zijn overlijdensdatum moet het schilderij in of vlak na 1540 zijn besteld. Aangezien dit schilderij echter niet voor 1620 kan zijn vervaardigd (de originele compositie van de kruisiging van Ter Brugghen is gedateerd 162[.]), moet het een kopie zijn naar een ouder origineel dat volgens documenten tot aan de beeldenstorm in de buurt van het familiegraf in de kerk in Nieuw-Loosdrecht hing.

De Utrechter Aernout van Buchell (1565-1641) blijkt de originele memorietafel te kennen. Samen met J.A. van Winssen en J. van Steenre, twee andere rechtsgeleerden, verklaart hij in een gezegelde oorkonde van 7 augustus 1630 (te zien in de vitrine) dat hij een 'seeckere oude Memorie tafel' heeft gezien, met een kruisiging met Maria en Johannes en zes knielende figuren. In de oorkonde worden de familiewapens beschreven en nagetekend die 'onder op de ter sijden lijsten' staan en wordt de volledige tekst gegeven die 'op de voet van de voorgeroerde memorie tafel' geschreven staat. De verklaring is opgesteld op verzoek van Mr. Adriaen Ploos, de achterkleinzoon van de afgebeelde Gerrit Adriaensz. Ploos. Volgens een notitie van 19 februari 1624 blijkt Adriaen Ploos aan Van Buchell óók de kopie naar de oude memorietafel te hebben getoond. Het is duidelijk dat deze Mr. Adriaen Ploos een cruciale figuur is in de oplossing van ons vraagstuk. Hij zal ons leiden naar het antwoord op de vraag voor wie en waarom de *Kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos* is geschilderd.

Stichting Victor IV: 'De kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos' naar Hendrick ter Brugghen, 1624?

Stichting Victor IV is de vierde in een serie van zes kleine exposities die halfjaarlijks worden gepresenteerd en waarin steeds een of meer schilderijen uit de collectie oude schilderkunst van het Centraal Museum centraal staan. Aanleiding voor de serie is een grote subsidie voor restauratie en materieel-technisch onderzoek, verstrekt door Stichting Victor Heiloo. In totaal zullen 14 schilderijen worden gerestaureerd en onderzocht. Ze zijn alle afkomstig uit de kerncollectie van het Centraal Museum. Een deel behoort tot de groep Jan van Scorel en tijdgenoten, en een ander deel is geschilderd door of toegeschreven aan Hendrick ter Brugghen en de andere Utrechtse caravaggisten.

In elke tentoonstelling wordt een kunsthistorisch vraagstuk aan de orde gesteld, en zal worden geprobeerd de bezoeker inzage te geven in de gebruikte onderzoeksmethoden om dit vraagstuk al dan niet op te lossen. Wanneer de restauraties en het onderzoek in 2007 zijn voltooid, worden de resultaten ervan vastgelegd in twee publicaties die verschijnen in de Agnietenreeks van het Centraal Museum.

In Stichting Victor IV staat *De kruisiging met leden van de familie Adriaen Willemsz. Ploos* naar Hendrick ter Brugghen centraal. Het schilderij wordt naar aanleiding van de restauratie voor het eerst sinds de aankoop in 1987 aan het publiek getoond. Het CMU is Stichting Victor Heiloo die dit unieke project mogelijk maakt veel dank verschuldigd. Voor steun aan deze expositie dankt het museum jhr. A.C. van Haeften; N. Plomp (Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag), jhr. J.K. Ploos van Amstel, Laurent Sozzani, het Rijksmuseum te Amsterdam en Museum Catharijneconvent te Utrecht.

Het Centraal Museum verwerft een kopie naar Hendrick ter Brugghen

Terwijl de Utrechtse meesters uit de eerste decennia van de 17de eeuw al sinds de Tweede Wereldoorlog in de Verenigde Staten worden bestudeerd en verzameld, richt in Nederland alleen het Centraal Museum zich vanaf haar ontstaan in 1921 actief op het bijeenbrengen van een collectie Utrechtse schilderkunst. Als in 1956 een schilderij met een kruisiging van Hendrick ter Brugghen, de belangrijkste Utrechtse caravaggist, op de Londense kunstmarkt opduikt, is het dan ook niet verwonderlijk dat het een Amerikaans museum is dat het doek aan haar collectie weet toe te voegen. Het Centraal Museum heeft op dat moment vier onbetwiste meesterwerken van Hendrick ter Brugghen in bezit.

Het Metropolitan Museum in New York publiceert haar nieuwe aanwinst op de voorzijde van haar museumbulletin en zet in een artikel het belang ervan uiteen. In de publicatie wordt melding gemaakt van een kleinere, zeer gelijkende versie die zojuist op de Nederlandse kunstmarkt is verschenen. Een belangrijk verschil is echter dat op dit tweede schilderij aan de centrale compositie een aantal stichters is toegevoegd, die gekleed zijn in vroeg 16de-eeuwse kostuums. De knielende donor, zijn vrouw, zoon en drie dochters kunnen door de tekst op de banderol en de familiewapens worden geïdentificeerd als de familie van Adriaen Willemsz. Ploos.

Het schilderij met de kruisiging met stichters bevindt zich op dat moment bij de Haagse kunsthandelaar F. Parry, die, mogelijk naar aanleiding van de verkoping van het origineel op de novemberveiling van Sotheby's in 1956 (opbrengst £ 15.000), van januari tot juni 1957 tal van kenners naar zijn schilderij laat kijken. Niet alleen Benedict Nicolson, de grote Ter Brugghen kenner en auteur van diens monografie bezoekt Parry, maar ook Dr. M. Elisabeth Houtzager, de toenmalige directrice van het Centraal Museum gaat bij hem langs. In een brief bedankt zij hem voor de mogelijkheid die haar is geboden het schilderij te zien, en spreekt zij haar waardering uit voor de voorrang die het Utrechtse museum zal krijgen bij een eventuele verkoping. Parry houdt het schilderij echter in bezit en pas als het bij de opheffing van de kunsthandel jaren na zijn overlijden in 1987 bij Christie's Amsterdam wordt geveild, wordt het aldaar door het Centraal Museum verworven voor f 13.000.

Probleemstelling

De kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos is een wonderlijk schilderij. Een onbekende schilder kopieerde de centrale voorstelling naar Hendrick ter Brugghens *Kruisiging met Maria en Johannes*, dat is gedateerd 162[.], en voegde er stichters aan toe die leefden in het begin van de 16de-eeuw. Het is de vraag waarom en voor wie een dergelijk schilderij is vervaardigd. De afgebeelde personen zijn op het moment van de opdracht immers al lang overleden en bovendien levert de combinatie van figuren in 16de-eeuwse kostuums met een 17de-eeuwse compositie van een Utrechtse caravaggist stilistisch in elk geval een weinig harmonieus beeld op.

Hendrick ter Brugghen (1588-1629) reisde na zijn leertijd bij Abraham Bloemaert, net als veel van zijn Utrechtse collega's naar Italië, waar hij onder de invloed kwam van het werk van Caravaggio (1571-1610). Op revolutionaire wijze brak de Italiaanse grootmeester met de rond 1590 heersende idealiserende stijl van het maniërisme en introduceerde een ongekend en door velen als schokkend ervaren realisme. Dit, volgens sommigen te ver doorgevoerd naturalisme, deze getrouwe navolging van de natuur, vormt met de sterke tegenstelling tussen lichte en donkere partijen (*chiaroscuro*) één van de belangrijkste nieuwigheden in Caravaggio's werk.

Noch van Ter Brugghens Italiaanse reis, noch van de eerste jaren na zijn terugkeer naar Utrecht zijn schilderijen bekend. Het oeuvre dat wij kennen is geschilderd tussen 1619 en 1629, het jaar van zijn dood. Hoewel Ter Brugghen in zijn schilderijen een persoonlijke interpretatie geeft van de werken van zijn grote voorbeeld, is de invloed van Caravaggio altijd onmiskenbaar. Het lichaam van de lijdende gekruisigde is in de *Kruisiging met Maria en Johannes*, zeker in vergelijking met de getoonde 16de-eeuwse voorbeelden, op naturalistische wijze weergegeven. De algehele compositie is echter zo ouderwets van opvatting, dat het schilderij eerder een 16de-eeuws altaarstuk lijkt, dan een schilderij uit het tweede decennium van de 17de eeuw.

De centrale voorstelling van *De kruisiging met leden van de familie van Adriaen Willemsz. Ploos* blijkt echter juist vanwege het archaische karakter ervan goed aan te sluiten bij de afgebeelde stichters. Volgens prof. dr. Willem Vogelsang (1875-1954), hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Utrechtse universiteit en vanuit die functie adviseur van het Centraal Museum, gaan de figuren wat stijl betreft terug op een compositie van de Utrechtse schilder Jan van Scorel (1495-1562).